

VARIA

V

Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
1996

VARIA

V

**Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov
(Modra–Piesok 29. 11.–1. 12. 1995)**

**Zostavila
Mira Nábělková**

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
1996**

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Bratislava

Vedecký redaktor
PhDr. Ivor Ripka, CSc.

Recenzent
Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Literatúra

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Frekvencia a motivácia výberu rodných mien na Slovensku v minulosti a súčasnosti. In: VII. slovenská onomastická konferencia. Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 305–314.

KNAPPOVÁ, M.: Spoločenské fungovanie oficiálnych podôb rodných mien. In: VII. slovenská onomastická konferencia. Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 287–291.

KRIŠTOF, Š.: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 305 s.

MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava, Obzor 1985. 200 s.

POVAŽAJ, M.: Vznik nových úradných podôb mien. In: VII. slovenská onomastická konferencia. Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 293–297.

ŠLABJAROVÁ, I.: Živé mená v Diviackej Novej Vsi. In: VARIA IV. Materiály zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra–Piesok 30. 11.–2. 12. 1994). Red. M. Nábělková, P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, SJS pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995, s. 14–19.

Príčiny a spôsoby vzniku polyonymie chotárnych názvov

Jaromír Krško

Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica

Pri terénnom výskume, ktorý je súčasťou prípravy našej dizertačnej práce, sme sa stretli s javom, že niektoré chotárne názvy sú polyonymické, to znamená, že jednému denotátu v istej onymickej situácii zodpovedajú minimálne dva názvy. V súbore chotárnych názvov 3 obcí Muránskej doliny (Muránska Huta [MH], Revúca [RV], Revúčka [RVČ]) sme sledovali výskyt polyonymických chotárnych názvov a zisťovali sme príčiny a spôsoby tvorenia nových názvov.

Polyonymia je súčasťou mimojazykovej stránky toponyma, ktorú tvorí: 1. vzťah pomenovateľa k nazývanému objektu pri vzniku mena a 2. onymická platnosť toponyma pri spoločensky podmienenej identifikácii objektov a javov skutočnosti (Majtán, 1974, s. 32). Rozdiel medzi polyonymiou a variantnosťou názvu vidí M. Majtán takto: „Termínmi viacnázvovosť, tautonymia možno označovať lexikálne, slovotvorne, paradigmaticky a gramatickým číslom odlišené názvy toho istého objektu a termínom variantnosť hláskovo a graficky odlišené názvy (varianty názvov)“ (Majtán, 1976, s. 45).

Príčinou vzniku polyonymie chotárnych názvov je ich najslabšia štandardizovanosť spomedzi všetkých druhov toponým¹. Štandardizovanosť (ustálenosť) názvu nesúvisí s vekom, ale s dôležitosťou toponyma (napr. pri orientácii, vymedzení určitého územia a pod.). Chotárne objekty sú špecifické tým, že reprezentujú hospodárske objekty, ktoré človek ustavične pretvára, využíva, mení ich tvar, charakter. Činnosť človeka sa môže odraziť pri vzniku nového pomenovania (napr., ak zúrodní ladom ležiacu pôdu, môže sa v názvoch vyskytnúť pôvodný stav pôdy a v novom pomenovaní druh plodiny, ktorá sa tam pestuje).

Chotárne objekty bývajú predmetom kúpy alebo dedičstva. V takomto prípade prvotný názov môže byť apelatívneho pôvodu a druhotný vzniká podľa osobného mena majiteľa (*Mokra poľaň – Bombová* (MH), *Do vrchu – Miškova polianka* (MH), *Baňiská – Šajtarka* (MH), *Brezini – Tarčova* (MH)).

Ďalšou príčinou vzniku polyonymie môže byť uprednostnenie určitého motivačného faktora. Jednej lokalite revúckeho chotára zodpovedajú tri názvy: *Káre – Krížnia cesti – Rúdňia cesti*. Prvé pomenovanie bolo motivované charakterom cesty (prudké zákruty), druhé polohou objektu (cesta križuje dva chotáre) a tretie charakterom/účelom cesty (cesta slúžila na dovoz železnej rudy zo Železníka do Revúcej).

Nezanedbateľnou príčinou vzniku polyonymie chotárnych názvov je aj jazyková úspornosť – vznikajú tak eliptické alebo univerbizované formy pomenovaní (Krško, 1994, s. 20).

V súbore všetkých troch spomínaných obcí sa vyskytlo 37 polyonymických objektov, z ktorých 28 malo 2 názvy, 7 objektov bolo pomenovaných 3 rôznymi menami a 2 objekty mali 4 názvy. Na základe tejto vzorky sme zistili, že nové pomenovania pre istý onymický objekt môžu vznikáť 5 spôsobmi:

1. Pri vzniku nového pomenovania sa **mení onymizované apelatívum**. Takto vznikli názvy v Revúcej: *Prialoh* (z apelatíva *prialoh* – zúhorená, neobrobená zem (Orlovský, 1982, s. 267), objekt sa nachádzal za mestom) – *Jeremošisko* (z apelatíva *jermok* – jarmok, konali sa tu trhy s hospodárskymi zvieratami) – *Rajčula* (z apelatíva *rajčula* – na jarmočnisku vyhradené miesto pre kone (Orlovský, 1982, s. 277)). Zmena onymizovaného apelatíva často súvisí s úpravou a využitím objektu. Takéto prípady sme zaznamenali v Mu-

¹ Najpevnější štandardizáciu majú názvy dôležitých riek (*Váh, Hron, Dunaj...*), názvy osád (polyonymia vzniká len pri úradnom premenovaní, napr. *Baťovany – Partizánske, Telgárt – Švermovo...*) a oronymá (výnimkou je možno len najvyšší slovenský štít – *Gerlachovský štít*, ktorého názvy sa neustále menili podľa politickej a spoločenskej situácie; pôvodný názov *Kessel* sa zmenil na *Štít Franca Jozefa*, neskôr na *Štít legionárov*, potom na *Gerlachovský štít*, r. 1946 na *Stalinov štít* a po odhalení stalinistického kultu osobnosti opäť na *Gerlachovský štít*).

rárskej Hute v pomenovaniach *Čerchla – Košariska*. Názov *Čerchla* pochádza zo slovesa *črchliť* – lúpať kôru stromu, ktorý následkom toho vyschne (HSSJ, I., s. 224) – išlo o prvotné získanie pôdy. Názov *Košariska* pochádza z apelatíva *košar* – ohrada pre ovce (Orlovský, 1982, s. 144) – na pôvodne zalesnenej pôde postavili košiar pre ovce. Postupná úprava a využitie objektu sa premietlo aj do názvov *Urbarski les – Pustki – Kopaň* (MH). Pôvodný les, ktorý patril do urbára obce, bol vyrúbaný, potom pôda nebola obrábaná (pustla), neskôr sa začala obrábať kopaním. Týmto spôsobom vznikajú aj nové názvy, v ktorých je obsiahnuté meno majiteľa tohto objektu : *Do vrchu – Miškova polianka* (MH).

2. **Mení sa lexéma niektorého člena pri viacčlennom názve, pričom nový názov má počet členov zachovaný.** Takto vznikli pomenovania v revúckom chotári *Druhí hon – Postrední hon – Druhá polo a Druhá ulica – Druhí ret*.

3. **Nastáva univerbizácia pomenovania** (porovnaj Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989; Odaloš, 1994):

a) Chotárne názvy, ktoré vznikajú univerbizáciou – deriváciou, sa spomedzi spomínaných obcí vyskytujú najmä v Revúcej a Revúčke. Zo súboru polyonymických názvov je však univerbizovaných len sedem. Keďže ide o pomenovania podľa pôvodného majiteľa, môžeme z diela B. Ilu (1944, 1946) zistiť výskyt osobných mien, podľa ktorých vznikli takéto chotárne názvy. Zistili sme, že univerbizované názvy bez svojho (predpokladaného) plného pendantu sú staršie ako polyonymické objekty: *Bodnárka* (RV) – podľa majiteľa Bodnára (meno sa vyskytuje r. 1686), *Kušniariška* (RV) – meno Kusnjer sa vyskytlo r. 1636, *Profantka* (RV) – meno Prophant sa spomína r. 1603. Oproti pomenovaniam objektu *Árvaiho lúka – Árvaiška – Za Laca – Poza Laca* (RV). Primárny názov (*Árvaiho lúka*) je podľa rodného mena majiteľa. Meno Árvai spomína B. Ila až r. 1828; jeden z informátorov uviedol, že majiteľ sa pôvodne volal Kukla a toto meno si zmenil/pomad'arčil na Árvai.

b) Pri univerbizácii substantivizáciou je základom pomenovania hlavne prídavné meno, napr. *Hrbálóskia dolínki – Hrbálóskia* (RVČ), *Valentóskia dolínki – Valentóskia* (RVČ), prípadne iný tvar, napr. *Štengerauš dolína – Štengerauš* (RV). Niekedy pri takomto druhu univerbizácie dochádza aj ku zmene rodu, napr. *Banskí vršok – Banská* (RV).

c) Pri univerbizácii elipsou sa v základe pomenovania nachádza syntakticky nadradený člen viacslovného pomenovania – podstatné meno a komunikačne nadbytočné časti pomenovania sa elidujú, napr. *Velki gruň – Gruň* (MH), *Husá dolína – Dolína* (MH).

d) Vyskytuje sa aj univerbizácia metonymiou, napr. *V dolíne – Dolína* (RV), *Pri konkvik'te – Konkvikt* (RV), *Za mašó – Maša* (RV).

Domnievame sa, že univerbizované názvy typu *Kurucka* sú sekundárne pomenovania, ktoré sa tvoria z primárnych pomenovaní pomocou medzistup-

ňa. Medzistupňom by mal byť názov s elidovaným členom (napr.: *Kurucová jama* – *Kurucová* – *Kurucka* (RVČ), *Šturmánová hvara* – *Šturmánová* – *Šturmánka* (RVČ)). V našom prípade sa pri univerbizácii chotárnych názvov používa sufix *-ka* a nárečový variant *-iška*.

4. Polyonymia chotárnych názvov odvodených od krstného mena majiteľa môže vzniknúť tak, že v jednotlivých formách sa odráža individuálny vzťah k tejto osobe. Takýmto spôsobom vznikla polyonymia objektu *Za Valenta* – *Za Valentka* – *Za Valentika* (RV). V týchto názvoch je obsiahnutá základná podoba krstného mena Valent a hypokoristické podoby Valentko, Valentik.

5. Polyonymia vzniká kombináciou predchádzajúcich spôsobov. Nový názov chotárneho objektu pomenovaného pôvodne *Mokra poľaň* je *Bombová* (MH). Tento názov vznikol potom, ako sa majiteľom Mokrej poľany stal Bomba. Forma názvu *Bombová* však vznikla nielen podľa majiteľa, ale aj elipsou člena názvu (poľaň, hora, úboč, lúka...). Pri vzniku pomenovania *Hajnáčka* (pôvodne *Javorina* (MH)) sa použilo meno podľa majiteľa spolu s univerbizáciou.

Na záver sa vynára otázka, ako sa prejavuje polyonymia v spoločenskom fungovaní, v konkrétnej onymickej situácii. Nedá sa jednoznačne konštatovať, že polyonymia narúša komunikáciu (porov. Majtán, 1976, s. 45). Je prirodzené, že forma názvu musí byť zrozumiteľná pre komunikujúcich. Z hľadiska spôsobu tvorenia nových názvov sú komunikačne rovnocenné univerbizované názvy, a to v okruhu celej obce. Toponymá, v ktorých je využitá hypokoristická podoba krstného mena majiteľa, komunikáciu narúšajú v porovnaní s predchádzajúcimi typmi o niečo viac. Vo sfére používania v rámci obce komunikáciu narúšajú predovšetkým názvy vzniknuté zmenou lexémy v rámci viacčlenného pomenovania alebo názvy so zmenou onymizovaného apelatíva. Pri týchto formách sa zužuje sféra používania až na úroveň mikrosociety (najčastejšie rodiny). Pri spoločenskom fungovaní názvu v konkrétnej onymickej situácii by sme teda mohli hovoriť aj o mikrosociálnych toponymách, ktorých základnou charakteristikou by bola malá dôležitosť pomenovaného objektu pre väčší kolektív a nízka komunikačná potencia.

Literatúra

BLANÁR, V.: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. In: VI. Slovenská onomastická konferencia (Nitra 4.–6. apríla 1974). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 23–29.

Historický slovník slovenského jazyka zv. I. (A–J). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSK, J. a kol.: Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989.

ILA, B.: Gömör megye zv. II. Akadémiai kiadó, Budapest 1944.

ILA, B.: Gömör megye zv. III. Akadémiai kiadó, Budapest 1946.

KRŠKO, J.: Onymizácia apelatív v chotárných názvoch obce Revúčka. In: Varia IV. Zost. M. Nábělková, P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica. Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995, s. 19–21.

MAJTÁN, M.: Mimojazyková stránka toponyma. In: Zborník materiálov zo VI. Slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 4.–6. apríla 1974). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 31–37.

MAJTÁN, M.: Spoločenské fungovanie toponyma. In: Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska šírava 20.–24. septembra 1976). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 43–49.

ODALOŠ, P.: Nespisovné útvary v komunikácii basketbalového a penitenciárneho prostredia. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied 1994.

ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982.

ORLOVSKÝ, J.: Chotárne názvy z Gemera. In: Obzor Gemera, roč. V, č. 2, s. 70–71.

O predponah v narečju

Drago Unuk

Pedagoška fakulteta, Maribor

Knjižni jezik in narečje sta popolna jezikovna sestava. Narečje je, s tem tudi vsak govor znotraj narečja (poimenovanje je v tem zbirni pojem), zaključen jezikovni sestav, ki je zadosten govorcem, saj z njim uresničujejo vse sporazumevalne potrebe na določenem zemljepisnem prostoru. Raba narečja (govora) je vezana na zasebno sporazumevanje, omejeno s prostorskim okoljem in vsebinami vsakdanjih potreb. Jezikovne posebnosti se kažejo na vseh ravninah.

Sestav knjižnega jezika je vseobsežen, (lahko) sestavljen iz delnih sestavov in večfunkcionalen, v določenih merih odmišljen ter umeten, zlasti pa za vsakega govorca drugoten. Takšen sestav je dogovorno normiran, raba pa predpisana v glavnem za področje javnega sporazumevanja. V narečju je normiranost zgolj navidezna; je le vsota pogostnosti in ustaljenosti kolektivne rabe. Kljub navidezni ohlapnosti in nezamejenosti pa je narečje trden, zaokrožen in samozadosten jezikovni sestav na vseh ravninah.

Glede na to, da je knjižna zvrst najbolj preučevana in najbolj natančno opisana ter popisana, in glede na dejstvo, da sta njegova osnova osrednjeslovenski narečji (gorenjščina in dolejščina), je primerjava obravnavanih govorov s sistemom knjižnega jezika obenem tudi poskus vzporejanja vzhodnoslovenskega jezikovnega področja z osrednjim.